

HÁMORI NAGY ZSUZSANNA

Vesztfália: emlékezés vagy feledés?

TANULMÁNYOK

1998. október 24-én az európai államok képviselőinek jelenlétében nyílt meg a vesztfáliai béke 350. évfordulója alkalmából, több helyszínen rendezett ünnepélyes emlékkiállítás a németországi Münsterben és Osnabrückben. Mire emlékezett¹ ekkor Európa, illetve az Európai Unió, és vajon emlékezett-e vele együtt valamire Magyarország?² Jelen tanulmányban a békemű máig tartó hatásait szeretném bemutatni abból a feltűnő különbségből kiindulva, amely a békének az európai kulturális emlékezetben betöltött helye és a magyarországi feledésbe merülése között fennáll.

Pierre Nora-i értelemben minden alkotmány és diplomáciai szerződés emlékezhely, így a vesztfáliai béke is *lieu de mémoire* a rá emlékezni akaró országok számára. Az utókor értékítélete alapján nemcsak az egyes államok, hanem egész Európa történetében jelentős szerepet játszott és fordulóponthoz vezetett. Évfordulóit rendre tudományos konferenciákkal, tanulmánykötetekkel és kiállításokkal ünneplik. Ezzel szemben a magyar történettudomány részéről nem, vagy csak kevéssé figyelhető meg hasonló emlékezési szándék,³ így történetírásunkban

1 Emlékezés alatt a tanulmány során a történelmi emlékezetet értem. Emlékezet és történelem ellentétéről, az emlékezés formáiról és helyeiről ld.: Pierre Nora: Emlékezet és történelem között. A helyek problematikája. Múlt és jövő 14. (2003) 4. sz. 3–16. Fordította: K. Horváth Zsolt az alábbi kiadás alapján: Pierre Nora: Entre Mémoire et Histoire. La problématique des lieux. In: Les lieux de mémoire. I. La République. Ed. Pierre Nora. Gallimard, Paris, 1984.

2 A németországi megemlékezést az Európai Tanács pályázatokon keresztül támogatta, így jött létre a 26. Európa Kiállítás a Westfälisches Landesmuseum für Kunst und Kulturgeschichte (Münster), a Kulturhistorisches Museum és a Kunsthalle Dominikanerkirche (Osnabrück) három helyszínén. A kötetével azonos című kiállításon szereplő tárgyakat és a kapcsolódó tudományos kutatást bemutató hivatalos összefoglaló munka: 1648. Krieg und Frieden in Europa. Münster/Osnabrück 24. 10. 1998–17. 01. 1999 [Katalog zur 26. Europaratsausstellung]. Hrsg. Klaus Bußmann–Heinz Schilling. Münster, 1998. Mindemellett több országban számos tudományos konferenciát rendeztek az évfordulót megelőző és követő években, amelyek előadásai tanulmánykötetekben is megjelentek, például: Der Westfälische Friede. Diplomatie – politische Zäsur – kulturelles Umfeld – Rezeptionsgeschichte. Hrsg. Heinz Duchhardt. Oldenbourg, München, 1998 (Historische Zeitschrift. Beihefte. Neue Folge 26.); Le diplomate au travail. Entscheidungsprozesse, Information und Kommunikation im Umkreis des Westfälischen Friedenskongresse. Hrsg. Rainer Babel. Oldenbourg, München, 2005. Magyarországon a Hadtörténeli Múzeum rendezett kiállítást az évforduló alkalmából *Theatrum Europaeum, 1648–1748: A vesztfáliai béke Európája* címmel.

3 Magyarországon a béketárgyalás körülményeivel főképpen R. Várkonyi Ágnes foglalkozott. A Hadtörténeli Múzeum 1998. évi kiállításával kapcsolatban hangsúlyozza, hogy az „historiográfiai jelentőségű

Vesztfália nem mint az emlékezés, hanem egyszerűen mint a történelem helye (*lieu d'histoire*) szerepel. A békekötés itthoni hangsúlytalanná válása, feledésbe merülése azért is érdekes, mert a harmincéves háború lezárásában az erdélyi fejedelem a győztes, francia–svéd oldalon vett részt a német–római császár (és egyben magyar király) ellenében.

A hazai és a külföldi megítélés közti különbség okainak feltárásához vissza kell nyúlni a béketárgyalás körülményeihez, hogy a francia–erdélyi, illetve a francia–német viszonyból kiindulva, a vizsgált államalakulatok szerepének értékelésén keresztül láthatóvá váljanak az emlékezés jellemzői és változásai. A békemű egyes államokra gyakorolt hatásának elemzésén túl azonban azt is érdemes megvizsgálni, hogy a mára összeurópai *lieu de mémoire*-rá vált vesztfáliai békét miként „sajátította ki az utókor”.⁴

„sem constiantiam sem kicsin böcsületességem [...] meg ne sértődjék”:⁵ Erdély és I. Rákóczi György értékelésének kérdései

Az Erdélyi Fejedelemség egymás után két előnyös békét kötött svéd és francia szövetségének (1643 és 1645) köszönhetően: az 1645-ös linzi békében többek között biztosította a szabad vallásgyakorlatot a jobbágyság részére a Magyar Királyság területén is, míg az 1648-as vesztfáliai békében nemzetközileg is elismerték államiségét. Mindezen eredmények ellenére az utókor meglehetősen negatívan ítélte meg I. Rákóczi György tevékenységét. A Magyar Királyságtól független Erdély kapcsán pedig máig él az a megítélés, hogy államisége a magyarság történetében valójában hátráltató szerepet játszott. A szűken vett francia–erdélyi kapcsolatból kiindulva egy kísérleti jellegű felvetést szeretnék bemutatni, miszerint a vesztfáliai béke sem a fejedelem hírnevére, sem Erdély történelmi szerepének értékelésére nem tett olyan pozitív hatást, amellyel elismertségük szélesebb körben növekedett volna; illetve a túl nagy helyet nyerő negatív történelmi ítéletek akár a vesztfáliai béke hazai feledésbe merüléséhez is vezethettek.

Nehéz eldönteni, hogy kinek a „becsületét sértette” jobban az 1645-ben létrejött, kézzelfogható francia–erdélyi szövetség rövid távú kimenetele: a megígért hadsegélyt hiába váró I. Rákóczi Györgyét, aki „becsülettel” és „lelkiismeretel” teljesített kötelezettségeire hivatkozott, vagy a fejedelem linzi különbékéjét csalódottan tudomásul vevő, a segélyt emiatt kifizetni nem akaró francia monar-

esemény, mert Magyarország történetében először fordul elő, hogy a vesztfáliai békéről megemlékezés történik”.

4 „Die Aneignung des Friedens durch die Nachwelt”. A vesztfáliai békét körülvevő mítoszokról ld.: *Heinz Schilling: Der Westfälische Friede und das neuzeitliche Profil Europas*. In: *Der Westfälische Friede* i. m. 22–24.

5 I. Rákóczi György XIV. Lajosnak 1645 vége felé. In: *Okmánytár I. Rákóczi György svéd és francia szövetekezeinek történetéhez*. A M. Tud. Akadémia Tört. Bizottsága megbízásából szerk. s jegyzetekkel ellátta Szilágyi Sándor. Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága, Bp., 1873. (*Monumenta Hungariae Historica* 21.) 333.

chiáét? Kezdetben a kedvező diverzió lehetőségének örömeivel vették tudomásul a Münsterben tárgyaló francia küldöttek a fejedelem 1644. eleji hadra kelését egy olyan svéd–francia–erdélyi hármasszövetség keretein belül, amelynek létrejöttében viszont nem vett részt francia küldött, s amelyet így ratifikálhatatlannak tartott a francia diplomácia. Ráadásul a svéd erőket egyelőre a dán támadás foglalta le, így mindennél fontosabbnak tartották, hogy Rákóczi ne kössön békét a császárral, akivel már felvette a kapcsolatot.⁶ Egy olyan „hatékony diverzió” érdekében, „amely nem kerül sokba”,⁷ végül 1645. április 22-én kötöttek Franciaország által hivatalosan is elismert szövetséget a fejedelemmel Antoine Fouquet de Croissy (egyéb névváltozatban: Antoine-Fouquet de Marcilly-Croissy vagy Marsilly-Croissy), a párizsi parlament tanácsosának közvetítése révén. A későbbiek szempontjából fontos cikkelyekben a szövetségesek megállapodtak, hogy egymás tudta és beleegyezése nélkül nem kötnék sem fegyverszünetet, sem békét az Ausztriai Házzal, valamint a francia király ígéretet tett arra, hogy az Erdélyi Fejedelemség belefoglaltatik majd az univerzális békébe (VI. pont). Kulcsfontosságú volt az a kitétel, hogy a fejedelem a hadjáratához kapott portai engedély visszavonása esetén – mivel országa ekkor végveszélybe sodródna – megkötheti a békét a császárral (X. pont).⁸ Bár az utóbbi, I. Rákóczi György sikeres érdekvédelemért tükröző cikkely miatt később szemrehányás érte Croissyt, sikerült egy különnyilatkozatot vennie Rákóczitól, amelyben az megígéri, hogy lépéseket fog tenni a hadfolytatáshoz szükséges portai engedély megnyerésére.⁹

Mindez azonban hiábavalónak bizonyult: az engedély megvonása miatt, mindössze négy hónapnyi hadfolytatás után sor került a fejedelem és a császár augusztusi békekötésére, amelyet III. Ferdinánd 1645. december 16-án írt alá Linzben. Croissyban már közvetlenül az erdélyi hadak visszavonulásakor felmerült a gyanú, vajon a fejedelem valóban a török fenyegetés miatt kötött-e különbékét: mindenesetre annyira mégsem gondolta „gonosznak” és „megfontolatlanak”, hogy végül ne higgye el indokai komolyságát, amelyek Torstensohn svéd tábornokkal már egyesült seregeit távozásra készítették Bécs előtt. A francia miniszter, Brienne nem értékelte valósnak a török veszélyt, de úgy látta, hogy a fejedelem által felhasznált pénz jó szolgálatot tett, mert egy évig elhalasztotta a császárral való békekötését. Véleménye szerint ugyanakkor I. Rákóczi György a francia és svéd tárgyalásokkal csak a császártól akart előnyöket kicsikarni, a továbbiakban azonban nem állt szándékában újratekinteni a háborút. A fejedelem ezen tervéről a münsteri francia követek is némiképp rosszindulatúan vélekedtek: „[...] felajánlotta pénzbeli hozzájárulását az új engedély megszerzéséhez, ő, aki tudvalevően fukar.”¹⁰

Kapzsiság, féltékenység, gyengeség, késlekedő és szűk látókörű politika: ezek a leggyakoribb kifejezések, amelyekkel I. Rákóczi György tevékenységét a bemutatott francia vélemények mellett a magyar kortársak értékelték (például Kemény

6 D’Avaux és Servien jelentése a francia királynénak, 1644. május 13. Uo. 440.

7 Brienne d’Avaux-nak és Serviennek, Fontainebleau, 1644. október 22. Uo. 454.

8 A munkácsi szerződés okmányai, 1645. április 22. Uo. 256–288.

9 Ioan Hudita: Histoire des relations diplomatiques entre la France et la Transylvanie au XVIIe siècle (1635–1683). Librairie Universitaire, Paris, 1927. 114–115.

10 A levelezéseket idézi és közli: Uo. 130., 135., 141.; Okmánytár i. m. 456–457.

János, Bethlen János, Haller Gábor) óta illeti a hazai történetírás. Különösen éles a kontraszt a Bethlen Gáborral való összehasonlításban. Nagy László hadtörténeti és stratégiai szempontból már megvizsgálta és árnyalta ezt a kérdéskört,¹¹ így most csak diplomáciatörténeti felvetéseket szeretnék tenni. Becsületére és lelkiismeretére hivatkozva Rákóczi egészen 1647 nyaráig többször is követelte leveleiben a francia szövetségben megígért, de végül ki nem fizetett hadsegély összegét. Bármennyire is meg akarták akadályozni Münsterben, a béketárgyalásokra delegált erdélyi küldött, Jármay Ferenc egészen a párizsi királyi udvarig utazott tovább a követelés teljesítése ügyében – mindhiába. Az egyébként is pénzügyi gondokkal küzdő francia monarchiával szembeni jogos követelések hangsúlyozásában nem kell feltétlenül kapzsiságot látni, hiszen az effajta igények nem voltak egyedülállóak. A szintén kifizetetlen Torstensohn járandóságát egészen 1673-ig próbálták kicsikarni a tábornok örökösei, de ők sem jártak sikerrel.¹² A fejedelemnek a tartozás után járó követeli és levelei viszont rámutatnak, hogy a linzi békekötés és a francia érdeklődés lankadása után ő vált a kezdeményező és a kapcsolattartásban mindinkább érdekelt félle. Kitartásának meglett az eredménye: a munkácsi szerződésnek megfelelően a franciák és a svédek szövetségeseként foglalták bele a fejedelemséget a vesztfáliai békébe.

R. Várkonyi Ágnes megfogalmazása szerint I. Rákóczi György „a békét akarta megnyerni”, s az Erdélyi Fejedelemség államiságának nemzetközi elismerése és legitimációja révén a Bethlen Gábor által megfogalmazott célt teljesítette.¹³ A nagy fejedelemmel összehasonlításban elmondható, hogy a harmincéves háborúban a kitörése óta harcoló Rákóczi sokat átvett elődje diplomáciai gyakorlatából: egyszerre több irányt figyelembe véve a franciákkal és a császárral párhuzamosan folytatta a tárgyalásokat, és a kínálkozó lehetőségeket kihasználva Erdély érdekeit végül mindkét félle szemben sikeresen érvényesítette. A tettetés művészetét is elsajátította. 1645 nyarán a szultáni tiltás kézhez vételét emberei elől eltitkolva erőltetett menetben haladt tovább Nyugat felé, míg a Portához új utasításért küldött, mintha a korábbi nem lett volna egyértelmű.¹⁴ Politikai gondolkodásmódjuk eredetisége és önállósága szempontjából egy fontos különbség azonban kitűnik, mégpedig Lengyelország esetében. Míg a császár szövetségeseinek számító országot Bethlen a saját kezdeményezésére, de már halála után beérő diplomáciai manőverrel igyekezett semlegesíteni,¹⁵ addig Rákóczi a Lengyelország felőli bizonytalanság érzetével a francia diplomáciához fordult, és levélben rendszeresen a franciák segítségét kérte háttországa biztosításához. Éppen a lengyel királyválasztásra való erdélyi jelölés kap-

11 Nagy László: A „bibliás őrálló” fejedelem. I. Rákóczi György a magyar történelemben. Magvető, Bp., 1984.

12 Hudita, I.: Histoire des relations diplomatiques i. m. 153–154.

13 R. Várkonyi Ágnes: Háborúk és békerendszerek. In: Európáról és Magyarországról. ELTE BTK, Bp., 1996. (A történelemtanári továbbképzés kiskönyvtára 6.) 97.

14 Nagy L.: i. m. 181.

15 Roussel és Talleyrand 1629–1630. évi konstantinápolyi és moszkvai követségéről röviden ld.: Magyarország története tíz kötetben. III. Magyarország története, 1526–1686. Főszerk. Pach Zsigmond Pál. Szerk. R. Várkonyi Ágnes. Akadémiai, Bp., 1985. 858–859.

csán jegyzi meg ugyanakkor a francia diplomácia, hogy fia, Zsigmond trónra ültetése érdekében I. Rákóczi György „fegyverezik”, és „hatalma van”.¹⁶

A kiegyensúlyozott vagy pozitív vélemények mégis elsikkadnak. A leggyakrabban forgatott és legtöbbet idézett *Magyarország története* sorozat vonatkozó kötetében olyan történelmi emlékezet mutatkozik meg, amely nem a számára adott politikai helyzet, hanem a későbbi jövő szempontjából ítéli meg I. Rákóczi György szerepét: „Ő valóban szerencsésen harcolt két császárral, de mindkét győzelmének fia és Erdély szerencsétlensége lett az ára.” Továbbá a fejedelem halála és a vesztfáliai béke kapcsán megállapítja: „De nem is tőle függött, hogy Erdély belső és külső története hogyan alakul a későbbiekben. Egy nemzetközi esemény, a vesztfáliai béke teremtett olyan új helyzetet, amelyben már nem a magyar rendek és az erdélyi fejedelmi abszolútizmus különös kapcsolata, egymást kiegészítő léte és egymással folytatott vitája határozta meg Magyarország további sorsát.”¹⁷

A fenti megállapítások végső soron rámutathatnak egy olyan negatív kölcsönhatás meglétére I. Rákóczi György és az általa kötött békék között, amely miatt a vesztfáliai béke feledésbe merülhetett a hazai történelmi emlékezetben. További kölcsönhatásokat a későbbi kutatások vizsgálhatnak: például milyen veszteségtudatot okozott a császári oldalnak a vesztfáliai béke, és az utóbb megjelent-e az egységesülő Magyar Királyság politikájában? Vagy volt-e olyan történetileg kimutatható hatása a hosszú távon túlélő Esterházy család véleményének a Habsburgok ellen küzdő Rákócziakkal szemben, amely a harmincéves háborúban győztesen harcoló Erdély szerepvállalását negatívan tüntette fel? S röviden itt kell utalni azokra a jelenkorig folyó történészvitákra az Erdélyi Fejedelemség történelmi szerepéről, amelyek sokszor a kuruc-labanc ellentét keretein belül maradnak: vajon a fejedelmek Habsburg-ellenes vezető szerepe negatív hatással volt-e a magyar fejlődésre, amelyet valójában a Habsburgok képviseltek; vagy éppen ellenkezőleg: Erdély önálló léte a magyarság megmaradásának kulcsaként hozzásegítette a rendeket az uralkodócsaláddal kötött józan kompromisszumokhoz?¹⁸ A különböző véleményeket esetleg árnyalhatná az Erdélyi Fejedelemség szerepének nemzetközi perspektívából történő vizsgálata, amely ugyanakkor alkalmat teremtene a vesztfáliai békének, ennek a félig-meddig elfeledett eseménynek az emlékezet terébe való visszahelyezésére.

Richelieu és a német egység

Franciaország a svédek oldalán az Ausztriai Ház ellenében 1635-ben lépett be a harmincéves háborúba. Richelieu államminiszter utódának, Jules Mazarinnek pedig a konfliktus végére sikerült elválasztania egymástól a Habsburg-ház spanyol és

16 Brégy lengyelországi francia követ levele Serviennnek, 1648. október 9. Közli: *Ioan Hudita: Répertoire des documents concernant les négociations diplomatique entre la France et la Transylvanie au XVIIe siècle (1635–1683)*. Librairie Universitaire, Paris, 1926. 126.

17 Magyarország története i. m. 929.

18 A különböző viták érveinek összefoglalását ld.: *Illik Péter: Történészek, viták a 16–17. századi magyar történelemről*. L'Harmattan, Bp., 2011.

osztrák ágát. Amikor 1648. október 24-én, Münsterben végül megszületett a császárral kötött béke, Párizsban a parlament deklarációja nyomán azonban nyilvánvalóvá vált Mazarin ellenfeleinek időleges belpolitikai győzelme. A nyilatkozat a pénzügyileg összeroppanó ország társadalmi elégedetlenségét fejezte ki a spanyolokkal békét kötni képtelen, de rendkívül költséges külpolitika miatt. A *Fronde* polgárháborús mozgalmának viharában tulajdonképpen elsikkadt a vesztfáliai békekötés, amely Franciaország újkori fejlődését talán a leginkább meghatározta. A feléledő emlékezés a német történetírás azon hagyományának volt köszönhető, amely szerint a harmincéves háború során a francia beavatkozás tudatosan a német egység létrejötte ellen irányult. A nagy háborúk lezárultával és Európa egységesülésével viszont módosult a történelmi emlékezet a vesztfáliai béke mint emlékezhely német és francia megítélésével kapcsolatban is.

Chavigny grófja francia külügyminiszter sommás megállapítása szerint maga „*sem volt benne biztos, hogy Mazarin valaha is békét akart volna kötni, de ha nem akart, bolond volt, ha akart, akkor pedig alkalmatlan*”.¹⁹ Valóban, a spanyol–francia háború egészen 1659-ig folytatódott, s ez nem kis részben Mazarin hibás lépésének volt köszönhető. 1646 januárjában ugyanis a münsteri francia küldötteken keresztül területcserét ajánlott fel a spanyol monarchiának XIV. Lajos és Mária Terézia infánsnő ekkor még csak tervként megfogalmazódott házasságkötése jegyében: a spanyol Németalföldrét cserébe Roussillont, valamint Katalónia franciák által megszállva tartott részét ígérte oda. Spanyolország viszont a francia könnyelműséget kihasználva nyilvánossá tette az ajánlatot, így különbékét tudott kötni a hollandokkal, akiket megrémített a francia szomszédság lehetősége.²⁰ Az 1647–1648-ban elért francia és svéd katonai sikerek a spanyolokkal nem, csak a Német-római Birodalommal hozták meg a kívánt békét. III. Ferdinánd szövetségese, a harmincéves háborúban kezdettől részt vevő Miksa bajor herceg hirtelen a béke szószólójává vált, amint az ellenséges seregek Bajorországot, majd az örökös tartományokat kezdték pusztítani. A császár a Münsterben megkötött békében többek között az Ausztriai Ház elzászi birtokaival kárpótolta Franciaországot annak reményében, hogy a szerencse fordultával majd visszanyerheti őket. A későbbi német történetírás viszont már pótolhatatlan veszteséggként tartotta számon Elzász elcsatolását, és a vesztfáliai békét a versailles-ihoz hasonló diktátumként láttatta a két világháború között.²¹

1648 azonban csak egy állomása volt annak a hosszabb folyamatnak, amelynek során a 17. század végére Franciaország megszerezte a teljes tartomány feletti szuverenitást. Maximilien von Trautmansdorff a császár megbízottjaként 1646 tavaszán felajánlotta az elzászi Habsburg-birtokokat, és egy ponton még azt a választási lehetőséget is meghagyta volna, hogy miként: teljes szuverenitásban vagy pedig császári hűbérként kerülnek a francia korona alá. A münsteri francia küldöt-

19 Idézi: Paul Sonnino: Prelude to the Fronde. The French Delegation at the Peace of Westphalia. In: Der Westfälische Friede i. m. 232.

20 Lucien Bély: L'art de la paix en Europe. Naissance de la diplomatie moderne XVI–XVIIIe siècle. PUF, Paris, 2007. 233–235.

21 Uo., 179., 238.; Heinz Duchhardt: Münster und der Westfälische Friede. Kollektives Gedächtnis und Erinnerungskultur im Wandel der Zeite. In: Der Westfälische Friede i. m. 860.

tek, Abel Servien és Claude de Mesmes, d’Avaux grófja közötti nevezetes ellenségeskedés Elzász jogállásának kérdésében is megmutatkozott: előbbi a teljes szuverenitás mellett érvelt, mert nem akarta, hogy Franciaország királya egyszerű fejedelemeiként tűnjön fel a birodalmi gyűlésben. Másikuk viszont mérsékeltnek szeretett volna mutatkozni, annál is inkább, mert a francia király Elzász hűbéruraként egyszerre képviselhette volna a katolikus érdekeket a Német-római Birodalomban és szolgálhatott volna ellensúlyként a Habsburgokkal szemben.²² Végeredményben azonban elmondható, hogy a császárral kötött vesztfáliai, majd a későbbiekben, 1679-ben aláírt nijmegeni békeszerződés többféle értelmezési lehetőséget is hagyott: olyan megnevezéseket alkalmaztak (Alsó- és Felső-Elzász „tartományi grófság”, illetve az ún. Dekapolisz, azaz tíz város szövetsége), amelyek egyszerre jelentettek politikai és földrajzi entitást, és amelyek jogi értelmezése így kérdéses maradt. Ezenkívül alapvető problémát jelentett a Német-római Birodalom és a Francia Királyság eltérő jogrendszere is, amely természetszerűleg magában hordozta a különböző interpretációk lehetőségét. Mindezt kihasználva XIV. Lajos arra tett kísérletet 1679 után, hogy a korona ezen új szerzeményével valaha hűbéri viszonyban álló területeket az országgal „újraegyesítse”,²³ így a „réunions” politikája vezetett el az eredetileg különböző jogi státuszú és eltérő kiváltságokkal rendelkező területekből álló, enklávékkal szabdalta Elzász francia annektálásához a század végére. Elzász a Franciaország által szintén integrált Lotaringiával egyesítve került a létrejövő Németországhoz az 1871-es frankfurti szerződés értelmében, majd a világháborúk során kétszer változott meg a hovatartozása, míg végül francia terület maradt.

A 17–18. században a vesztfáliai béke évfordulóit regionális, münsteri és osnabrücki megemlékezésekkel köszöntötték, és Schillerig kellett várni annak megfogalmazására, hogy a német történetírás a harmincéves háborúval megegyező horderejű eseményként kezelje magát az azt lezáró béketárgyalást. Végül a 19. század elején, a napóleoni háborúk korszakában jelent meg a német–francia örökös ellenségeskedés történeti konstrukciójában való értelmezése, amely szerint az újkor háborúkkal szabdalta története egyetlen nép, a francia hatalmának kiterjesztéséből állt, mégpedig a Német-római Birodalom kárára.²⁴

Legyen szó kis- vagy nagynémet egységről, a nemzetállamok korának történészei a külföldi hatalmak németek ellen irányuló tevékenységét hangsúlyozták: J. G. Droysen például a porosz államot tekintette a német nemzet letéteményesének, így megítélése szerint a vesztfáliai békében nemcsak a francia, hanem az osztrák és svéd érdekek is a Brandenburgi-ház hatalmának korlátozását diktálták; A. H. Gfröre ezzel szemben azt emelte ki, hogy amint 1648-ban megfosztották a császárt birodalmától, úgy veszítették el a németek is öntudatukat, hatalmukat és egységüket. A századfordulós német történetírás az Elzászt is magában foglaló

²² Sonnino, P.: i. m. 226.

²³ Jean Schillinger: Les pamphlétaires allemands et la France de Louis XIV. Peter Lang, Bern, 1999. (Série II. Gallo-germanica 27.) 222–223.; Bély, L.: i. m. 277.

²⁴ Duchhardt, H.: Münster und der Westfälische Friede i. m. 853–858.; Bernd Schönemann: Die Rezeption des Westfälischen Friedens durch die deutsche Geschichtswissenschaft. In: Der Westfälische Friede i. m. 810–812.

francia terjeszkedést megelőlegező, többféle értelmezési lehetőséget kínáló békepontokat már nem a jogi viszonyok, hanem a megfogalmazást készítőik szándékai alapján úgy ítélte meg, hogy azok a vitás kérdéseket nem kiegyenlítették, hanem direkt a levegőben hagyták.²⁵ Az I. világháború utáni német történész-nemzedék a vesztfáliai békét a versailles-i békéig vezető utat negatív kontinuitásként írta le, és erős franciaellenes élel ugyanez jelent meg a nemzetiszocializmus idején is. A vesztfáliai béke 300. évfordulójára készülve 1648-ra mint a birodalom történetének mélypontjára utaltak, az ünnepi kiállítás pedig Németországnak a francia hegemónia ellen vívott folytonos küzdelmét mutatta volna be.²⁶

Az 1948-as megemlékezés végül egész Európa béke és egység iránti vágyát fejezte ki a világháború borzalmi után, és bár egy ideig még tovább élt a vesztfáliai békének a német történelem mélypontjaként való felfogása, az új interpretáció szerint azonban a nemzetközi jogrendszer alapjaként tekintettek rá, amely nem egyetlen esemény, hanem egy hosszabb folyamat eredményeképpen jött létre. A régi beidegződéseket azóta felváltotta a kellő távolságot tartó, a béke létrejöttének szöveg helyeire koncentrááló forráskutatás és -kiadás, amely az *Acta Pacis Westphalicae* ma is folyamatosan megjelenő kiadványaiban ölt testet.²⁷

A vesztfáliai béke mint emlékezhely tehát a mindenkori jelen ítéletének megfelelően folytonosan átalakul. Ha pedig már nem tartható az a felfogás, amely szerint Richelieu bíboros államérdeken alapuló külpolitikája mintegy kétszáz évvel vetette vissza a német egység kialakulását a harmincéves háborúba való nyílt francia beavatkozással,²⁸ miképpen értelmezhető ma a háborút lezáró béke a Német-római Birodalom történetében, nemzetközi viszonyaiban? Mára nem annyira a császári oldal gyengesége és széttagoltsága, hanem a fejedelmi autonómiák révén létrejövő tartós kompromisszum, sőt stabilitás hangsúlyozása vált meghatározóvá az értékelésekben. A német és francia szakirodalom elsősorban a békemű garanciális jellegét szokta kiemelni, amely alapján a francia és svéd résztvevők nemzetközileg is szavatolták a birodalom alkotmányát, így a fejedelemségek szabadságait is, nehogy a politikai vagy vallási okokból közöttük kialakuló konfliktusok újra kiterjedjenek egész Európára.²⁹ A vesztfáliai béke által létrejött nemzetközi garanciális rendszer tehát hatással volt a birodalom politikai berendezkedésére, illetve alkotmányozó gesztusként szolgált az egyes fejedelemségek újonnan elnyert szabadságjogain keresztül, amelyek így bekerültek a nemzetközi jogba. Amellett, hogy a birodalmi gyűlésen szavazattal bíró német államok ettől kezdve felségjoggal (*Landeshoheit*) élhettek, szentesítették amúgy is tényként kezelt külpolitikai függetlenségüket: szabadon köthettek szövetséget és gyakorolhatták a háború és

25 A történelmi véleményeket idézi: Uo. 815–818.

26 Uo. 819–822.; *Duchhard, H.*: Münster und der Westfälische Friede i. m. 859–861.

27 Uo., 861–863.; *Schönemann, B.*: i. m. 824–825.

28 *Henry Kissinger*: *Diplomacy*. Simon & Schuster, New York, 1994. 65.

29 A következőkben a fejezet végéig az alábbi összefoglalásokat idézem: *Klaus Malettke*: *Les traités de paix de Westphalie et l'organisation politique du Saint Empire romain germanique*. Dix-septième siècle 210. (2001) 113–144.; *Bély, L.*: i. m. 235–237., 241.

béke jogát azzal a megkötéssel, hogy mindez nem irányulhat a császár ellen. Nem váltak azonban független államokká, mert szuverenitásuk elismerésével a császár lemondott volna elsőségéről a birodalomban. Vallási kérdésekben a császárnak engedményt kellett tennie: harmadik felekezetként elismerést nyert a kálvinista vallás a katolikus és a lutheránus mellett, míg az alattvalóknak már nem kellett követniük fejedelmüket annak esetleges áttérése esetén. Ezzel párhuzamosan az osztrák Habsburgok szabad kezet kaptak az örökös tartományaikban folytatandó rekatolizációhoz. A nemzetközi garanciával megkötött kompromisszumok tehát rendezték a monarchikus elv és az egyes fejedelmek szabadságai közötti viszonyt, így a vesztfáliai béke a 17. század végére éppen a császár számára vált olyan viszonyítási ponttá, amelynek döntéseihez ragaszkodva konszolidálni tudta helyzetét a birodalmon belül mind a magyarországi felszabadító háború idején, mind pedig a francia király terjeszkedő politikájának árnyékában.

Vesztfália mítoszai

A nemzetközi kapcsolatok történetében kezdőpontnak számító vesztfáliai békéhez többértű mítosz kapcsolódik, amely így foglalható össze: a Habsburg-ház hegemoniájának megtörésével 1648 után már a szekularizált, szuverén államok nyertek teret, amelyek garanciális békében törekedtek az európai erőegyensúly megteremtésére a nemzetközi jog alapján. Azonban a konfesszionális és államilkötő folyamatok nem egymástól függetlenül és nem egyik napról a másikra hoztak változást, a garanciális béke pedig valójában csak a Német-római Birodalom belső viszonyait tudta rendezni, Európáét nem. 1648 mégis szimbolikus év maradt a kontinens történeti emlékezetében, talán annak az óriási diplomáciai erőfeszítésnek köszönhetően, amellyel az addig soha nem látott jelentőségű kongresszus az erőszak tartós visszaszorítására és az európai szintű békére törekedett, de amelynek civilizációs hatása csak lassan érett be.

Heinz Schilling történész mértéktartó megfogalmazása szerint a vesztfáliai béke makrotörténetileg nem annyira töréspontnak vagy új kezdetnek tűnik, hanem rendelkezései fontos állomást jelentettek az újkori Európa történetében. Az állam és az egyház szétválasztására felvilágosodás kori vagy mai értelemben még nem került, nem is kerülhetett sor, bár a békemű révén a külpolitika valamelyest szekularizálódott. A felekezeti kérdésben megfogalmazott cikkelyek arra tetten kísérletet, hogy megakadályozzák a vallási konfliktusoknak a harmincéves háborúhoz hasonló eszkalálódását.³⁰ A vallási és felekezeti véleménykülönbségek a politikai megoldások útját egyengették, mert az így kötött kompromisszumok túlmutattak a dogmatikai és egyházjogi pozíciókon. Az 1648-ban megkötött béke mégsem a politikának a vallási alapoktól való teljes elfordulásán keresztül valósult meg, hanem ellenkezőleg, az európai felekezetek békére való képességének a ki-

30 Schilling, H.: i. m. 24., 27.

fejeződése volt.³¹ A pápai tiltakozás ellenére elfogadott béke keresztényi voltáról olvasható bevezető óhaj – „*Pax sit Christiana*” – olyan szakrális biztosítékot jelentett, amely mintegy legitímálta a politika szekularizációját az adott körülmények között, és amely egyben arra is rámutatott, hogy a szekularizációnak ez a foka nem volt vallás- vagy egyházellenes.³² Mindez azonban nem egyenlő a képmutatással vagy szélsőséges esetben egyfajta morális utilitarizmussal, mert a béke szöveg helyein kívül a korszak más forrásaiban is hangsúlyosan jelent meg az egyezmények szentségének komolyan vétele: például a nemzetközi jogban Hugo Grotiusnál, vagy az ígéretek „vallásos” megtartásának richelieu-i megfogalmazásában.³³ Ebben a kontextusban válhat különösen hangsúlyossá I. Rákóczi György fejedelemnek az előzőekben már említett folytonos hivatkozása a munkácsi szerződés rá vonatkozó pontjainak „lelkiismeretes” teljesítésére is.

Az európai államok kora újkori külpolitikáját még befolyásolták a vallási eszmék, az állam és egyház szövetsége hol erősebbnek, hol gyengébbnek bizonyult. Az államok és az intézményes felekezeti egyházak kialakulása összekapcsolódott: a 16–17. századi konfesszionális folyamatokkal éppen ezért egybeesett egy új nemzetközi rendszer lassú kibontakozása, amely Franciaország szövetségeseit leszámítva eleinte igazodott a felekezeti polarizációhoz. A külpolitika, így a francia diplomácia azonban független maradt a vallási megoszlástól, amennyiben a normától való eltérés előnyt jelentett.³⁴ A katolikus táborral szemben Richelieu úgy vélte, hogy a kereszténységre károsak Spanyolország túlzott hatalmi törekvései, helyette az államok közötti egyensúlynak és egyenlőségnek kellene biztosítania az egyház fennmaradását. A 17. századi francia propaganda pedig a harmincéves háborúval kezdődően erkölcsileg aláásta, álszentnek minősítette és a zsarnoksághoz hasonlította a katolikus Ausztriai Ház törekvéseit az európai hegemónia megteremtésére, Franciaországot ellenben mint Európa megmentőjét jelenítette meg a spanyol univerzális monarchiával szemben. A heves propaganda-harc azt a középkorban gyökerező ellenállást tükrözte, amely az európai államokban egy nagybirodalom építésével szemben fennállt.³⁵

A Habsburg-hegemónia fogalma alatt azonban a nemzetközi kapcsolatok történetének szakirodalmá hajlamos a Német-római Birodalmat érteni, még az az újabb, kritikus szemléletű felfogás is, amely felhívja a figyelmet a veszfáliai békét

31 Uo. 21.

32 Uo. 18–19.

33 *Peter Haggenmacher: La paix dans la pensée de Grotius.* In: *L'Europe des traités de Westphalie. Esprit de la diplomatie et diplomatie de l'esprit.* Dir. Lucien Bély. Fayard, Paris, 2000. 71.; „Les Rois doivent bien prendre garde aux traités qu'il font: mais quand ils sont faits, ils doivent les observer avec religion.” In: *Cardinal de Richelieu: Testament politique.* Édition critique publiée avec une introduction et des notes par Louis André et une préface de Léon Noël. Robert Laffont, Paris, 1947. 355.

34 *Schilling, H.:* i. m. 13., 16.

35 Uo., 10–11. A francia–spanyol propagandaháborúról ld.: *Étienne Thuau: Raison d'État et pensée politique à l'époque de Richelieu.* Institut français d'Athènes, Athènes, 1966. Az univerzális monarchiáról és az erőegyensúly elvéréről ld.: *Klaus Malettke: „L'équilibre” européen face à la „monarchie universalis”:* Les réactions européennes aux ambitions hégémoniques à l'époque moderne. In: *L'invention de la diplomatie Moyen Âge – Temps modernes.* Dir. Lucien Bély. PUF, Paris, 1998.

ővező mítoszokra, illetve arra, hogy a mai értékelések a békével kapcsolatban nagyrészt a korabeli propagandát tükrözik³⁶ – a valóságban azonban nem a császár, hanem inkább a spanyol monarchia vonatkozásában. Az „Ausztiai Ház” kifejezés valóban néha bizonytalanul szerepelt a kortársi ítéletekben, de a vesztfáliai béke nem Spanyolország, hanem a Német-római Birodalom viszonyait tudta rendezni, eredményeképpen pedig a francia diplomáciának sikerült elválasztania egymástól a „Spanyol Monarchia országait”, azaz az osztrák ágat a nála hatalmasabb spanyoltól, amellyel csak 1659-ben kötött békét.³⁷

Mindezekon kívül azért sem fogalmazhatók meg olyan, nagy általánosságban vett értékelések, amelyek szerint 1648-ban jött volna létre az új nemzetközi rendszer a területi államokkal együtt, mivel a szuverenitás fogalma és az erőegyensúly elve nem szerepelnek a béke szövegében. A nemzetközi kapcsolatok szakirodalmát kritikusan szemlélő elmélet a már említett *Landeshoheit* fogalmát egy olyan kooperatív jogi rendszerbe helyezi, amelyben a szereplők autonómak, de nem szuverének.³⁸ Egyebek mellett ez a megfogalmazás is utal arra, hogy az európai államok közötti egyenlőség nem létezhetett. Teljes nemzetközi garanciális rendszer csak olyan szuverén államok között jöhetett volna létre, amelyek kölcsönös megállapodással elismernek maguk felett bizonyos joghatóságot, hogy a jogsértéseket valóban meg tudják akadályozni. Ilyen rendszer azonban csak a Német-római Birodalmon belül létezett, ahol a császár szuverenitása a partikuláris fejedelmi szabadságok felett állt, és amelynek joghatóságához konfliktus esetén döntőbíráskodásért lehetett fordulni. A birodalmon belüli viszonyokat nemzetközileg Franciaország és Svédország garantálta, azonban a későbbi európai konfliktusok esetén nem volt egyértelmű, milyen eljárás lenne szükséges.

A vesztfáliai béke szövegében csak annyi garanciális megkötés vonatkozott a béke megsértőjére, hogy választottbíráskodással vagy az igazságszolgáltatás hagyományos eljárásával döntenek ügyében. A dinasztikus államok azonban nem fogadtak el maguk fölött semmilyen világi joghatóságot, hanem Johannes Burkhart megfogalmazásával élve az európai hatalmi piramis üresen álló csúcsára törekedtek. A német-római császárnak a keresztény világban betöltött világi vezető szerepe már csak hagyomány maradt, a birodalom szervezett középkori uralma pedig fokozatosan átadta helyét a kora újkorai államok pluralitásának.³⁹ Az egyes államalakulatok kapcsolatrendszerét szabályozni kívánó grotiusi nemzetközi jog elméletből gyakorlattá válása azonban nagyon sok időt vett igénybe, mert a független államok szuverenitásához képest a nemzetközi jog tökéletlennek („*lex imperfecta*”), alacsonyabb rendűnek számított egy olyan korban, amikor minden jogot törvényként fogtak fel. Az erőegyensúly elve és a biztonsági mechanizmusok

36 *Andreas Osiander: Sovereignty, International Relations, and the Westphalian Myth. International Organization* 55. (2001) 252.

37 *Richelieu, de: i. m. 408; Spanyolország és az univerzális monarchia fogalmának kérdéséről ld.: Monostori Tibor: A Magyar Királyság helye az ausztriai ház országai között az európai spanyol hegemonia korában (1558–1648). Századok* 143. (2009) 1023–1062.

38 *Osiander, A.: i. m. 266., 270.*

39 *Schilling, H.: i. m. 11., 25.; Osiander, A.: i. m. 262.; Malettke, K.: „L'équilibre” Európán i. m. 65.*

nemzetközi gyakorlatba lépése a 17–18. század fordulójára vált uralkodóvá,⁴⁰ de viszonyítási pontként a vesztfáliai béke szolgáltatta a példát a francia hegemonia kialakulása elleni szövetségi rendszerek idején is.

Annak ellenére, hogy a fenti fogalmak szövegszerűen valóban nem szerepeltek a vesztfáliai békében, a három évig tartó, első multilaterális kongresszus diplomáciai munkája kitörölhetetlen kulturális hatást tett Európára. A békemű-bevezetője szerint – „*Pax sit Christiana, Universalis et Perpetua*” – a korabeli diplomaták nemcsak keresztényi, hanem egyetemes és örökkévaló európai békén munkálkodtak az erőszak tartós visszaszorítása érdekében. Mindez természetesen még jó néhány évszázadon keresztül nem valósult meg, azonban a háború idején is fenntartott tárgyalások és kapcsolattartás fontossága ebből a korszakból eredeztethető. Elkezdett kialakulni egy olyan szakma, amely a béke szolgálatát vállalta, és ebből nyerte egyre erősödő öntudatát. Bár a diplomaták képzésének elindítására csak a 18. században került sor, a főként jogász végzettségű küldöttek már 1648-ban is tisztában voltak tevékenységük és irataik fontosságával. A tárgyalófelek különböző rendű és rangú képviselői Vesztfáliában egy olyan közös fogalmi nyelv kialakítására törekedtek, amely a kulturális eltérések ellenére az egyetemes európai civilizáció alapjait képezte.⁴¹ A diplomáciának hosszú távon egyébként is fontos civilizáló⁴² hatása volt a követek tevékenységét kísérő, divatot teremtő reprezentatív események és kifinomult viselkedésminták révén, amelyek élesen szemben állhattak a háború sújtotta korszak általános erőszakosságával. A Münsterben és Osnabrückben folyó tárgyalásokról nyomtatott sajtótermékeken, propagandaanyagokon és rölapokon keresztül értesült a nagyközönség, tehát a békevágy is minden addiginál jobban elterjedhetett Európa-szerte. A várva várt béke megkötését és a szerződések kicserélését végül nagyszabású rendezvények keretében ünnepelték meg a kontinens országaiban.

A diplomáciai munka lassú térnyerésének folyamatában a vesztfáliai béke fontos állomást jelentett a háborús konfliktusok visszaszorítására tett európai erőfeszítés révén, ugyanakkor a vágyott garanciális, nemzetközi békerendszer csak napjainkra valósult meg olyan globálisan elismert szervezetek létrejöttével, amelyek segítségével a konfliktusok nagyrészt békésen kezelhetők. A mai, poszt-vesztfáliaiak is nevezett biztonsági rendszer azonban már nemcsak Európára, hanem az egész világra kiterjed, ahol olyan transznacionális és irracionális kihívásokkal (vallások globális újjáéledése, vallási fundamentalizmus) kell szembenézni, amelyek „sokak szerint a nemzetközi rend prevesztfáliai modelljének felélesztését” teszik szükségessé.⁴³ Ugyanakkor a vesztfáliai béke létrejöttét körülvevő poli-

40 Heinz Duchhardt: *Droit et droit des gens – structures et métamorphoses des relations internationales au temps de Louis XIV.* In: *Frankreich im Europäischen Staatensystem der frühen Neuzeit.* Hrsg. Rainer Babel. Jan Thorbecke, Sigmaringen, 1995. (Beihefte der Francia 35.) 183–187.

41 Bély, L.: i. m. 244., 256.

42 A civilizációs folyamatokról ld.: *Norbert Elias: A civilizáció folyamata.* Gondolat, Bp., 2004.

43 Buda Péter: Új hírszerzési paradigma egy irracionális világban. *Le Monde diplomatique* (magyar kiadás) 3. (2008) 6–7.; Buda Péter: Nemzetközi kapcsolatok egy irracionálizáló világban. *Mozgó Világ* 34. (2008) 4. sz. 17–22.

tikai mítoszok fenti vizsgálata után továbbra is kérdéses marad, vajon a nemzetállami szuverenitás jelenkori gyengülésével és a fundamentalista vallási csoportok feltűnésével valóban egy új, globális középkor köszönt-e be.

* * *

A vesztfáliai béke emlékezhelyként való vizsgálata rámutat azokra a különböző korokban fennálló, állandóan változásban lévő véleményekre és mítoszokra, amelyekkel a békekötést a történettudomány vagy a nemzetközi kapcsolatok története értékeli. Visszatérve az emlékezés európai és magyarországi kérdéseire, az is nyilvánvalóvá válik, hogy „Erdély” és „Vesztfália” nem tűnnek fel egymás emlékezetének horizontján: az európai szakirodalom nem tud az Erdélyi Fejedelemségnek a kora újkori hatalmi átrendeződésben betöltött szerepéről, míg a hazai történetírás is hajlamos megfeledkezni a vesztfáliai békéről, miközben Erdély szerepét és a magyar történelem menetét vizsgálja. Nem véletlenül idéztem a 17. századi francia forrásokat: a kortárs európai történészeknek ugyanis nincsen véleményük az Erdélyi Fejedelemség szerepéről a harmincéves háború és a vesztfáliai béke kapcsán, az idegen nyelvű tanulmánykötetek és monográfiák általában alig tartalmaznak rá való utalást. R. Várkonyi Ágnes ugyanakkor hangsúlyozza, hogy nemcsak Erdély önálló államiságának elismerése történt meg 1648-ban, hanem Európában stabilizáló tényezőként tekintettek a fejedelemségre a vallási kérdések és az oszmán viszony kezelésében való jártassága és tapasztalatai miatt.⁴⁴ A hazai szakirodalomban ezen kívül kevés szó esik a vesztfáliai békéről, amely így ténylegesen soha nem funkcionált emlékezhelyként Magyarországon. Néhány említése pedig hajlamos úgy összekapcsolni a békeművet I. Rákóczi Györggyel, hogy a fejedelem körül kialakult negatív mítoszok miatt magának a békének a jelentősége is háttérbe szorulhatott, feledésbe merülhetett. Ez a lehetséges összefüggés azonban egyelőre hipotézis, mivel a kölcsönhatások pontos feltárása természetesen további recepciótörténeti kutatást igényel.⁴⁵ Ugyanakkor talán nem a „historizált emlékezet terrorizmusa”⁴⁶ megemlíteni, hogy a vesztfáliai béke vizsgálatának bevonásával árnyalható és értelmezhető lenne az Erdélyi Fejedelemség történeti szerepéről kialakult kép a hagyományosan fennálló kuruc-labanc ellentétén túl is. Ugyanígy a külföldi történetírás is gazdagodna a vesztfáliai békébe foglalt fejedelemség szerepének, motivációinak megismerésével és nemzetközi kontextusba helyezésével – hiszen csak így lehet teljes az európai emlékezés.

44 R. Várkonyi Ágnes: *Theatrum Europaeum, 1648–1748. A vesztfáliai béke Európája – A Hadtörténeti Múzeum új kiállítása. Hadtörténelmi közlemények 111.* (1998) 959.

45 A felekezeti elem jelenlétével új szempontot vizsgál Kármán Gábor, akinek elemzése a tanulmány megírásakor még nem állt rendelkezésemre. *Kármán Gábor: Erdélyi külpolitika a vesztfáliai béke után.* L'Harmattan, Bp., 2011.

46 Nora, P.: i. m. 9.

ZSUZSANNA HÁMORI NAGY
WESTPHALIA: REMEMBRANCE OR OBLIVION?

The article examines the reception of the Peace of Westphalia from the point of view of the difference between its role in European cultural remembrance and its oblivion in Hungarian historiography. First, it is possible that negative judgements concerning the historical role of the Principality of Transylvania as well as of Prince George Rákóczi I contributed to the phenomenon of oblivion. Second, the influence of the perspective of the age-old French-German rivalry can be traced even in modern historiography of the second half of the 20th century. Finally, it is worth considering the myths of the Peace of Westphalia as common European *lieu de mémoire* in the history of international relations. On the whole, changes and differences in cultural remembrance highlight the lack of mutual recognition: while the Peace of Westphalia does not appear in Hungarian cultural and historical remembrance, European historiography does not concern the role of the Principality of Transylvania either.